

7. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму.– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002.– 392 с.

УДК 821. 16. 09

Луїза Оляндер

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТЕКСТУ: ПОРУШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Ідеться в компаративістському аспекті про слов'янські літератури ХІХ–ХХ століття як про невід'ємну складову частину європейської літератури; проаналізовано твори білоруських, польських, російських та інших слов'янських письменників, у яких змальовано історичні події загальноєвропейського і світового масштабу; розкрито європейський контекст як *тему* й *об'єкт* зображення красним письменством.

Ключові слова: текст, європейський контекст, гіпертекст, сюжет, нарація, дискурс, система образів.

Olander L. Slavic Literatures – Integral Part of European Text: Formulation of a Problem. Slavic literatures of the XIX th –XX th centuries like integral part of the European literature are examined in comparative aspect. Works of Byelorussian, Polish, Russian and other writers about European and World historical events are analysed. European context like *subject* and *object of representation* in literary process is investigated.

Key words: text, European context, hypertext, subject, narration, discourse, system of characters.

Мета статті – представити слов'янські літератури невід'ємною складовою частиною *європейського контексту* в різні історичні епохи, скласти уявлення про європейський контекст як *тему* й *об'єкт* зображення красним письменством.

У науковому обігу літературознавства поширені певною мірою синонімічні поняття *європейська література* та *європейські літератури*. Проте повністю вони не можуть бути взаємозамінними, оскільки поняття *європейська література* вказує на цілісність явища, а *європейські літератури* – на його структурні елементи із сильним акцентом на специфіці кожної окремої складової частини. І це

правомірно. Ось чому, коли постає питання про взаємодії національних літератур, традиційно аналізуються контактні зв'язки, типологічні збіги, впливи, вивчаються художні рішення вічних тем і сюжетів тощо. „Річ ясна, – писав знавець світового красномовства й філософії М. Євшан, – що своєю власною “мудрістю” ледве чи може жити котра-небудь з сучасних європейських літератур. Взаємні їх впливи на себе стали в останні часи такі могутні, що треба з ними числитися серйозно, коли приходить робити баланс національної літератури” [3, 311].

Проте досі майже не аналізується кожна національна література, зокрема слов'янська, як невід'ємна частина *європейського контексту*, завдяки чому й складається цілісна історична картина Європи, узята в кризові моменти її життя, – ідеться насамперед про наполеонівські бойові дії, війну 1812–1814 рр., Першу та Другу світові війни та інші події. А без цього, по-перше, неможливо відповісти на запитання: що є Європа певного історичного часу та яка загальноєвропейська роль видатних національних письменників. Щоб не бути голослівними, досить навести лише два характерних приклади: *один* – Європа часів Наполеона; *другий* – Першої світової війни.

Коли йдеться про імперіалістичні походи Бонапарта, то критикою і літературознавством у загальноєвропейському масштабі – що є безперечною істиною – представлені А. Бейль (Стендаль) і Л. Толстой, а такі письменники, як С. Жеромський, оцінені переважно в значенні національному: „Wielkim ... jest pisarz, który *wywarł wielki wpływ* na rówieśników albo oddziałał wychowawczo na uczuciowość młodszego pokolenia *w swoim narodzie*, – пише Вацлав Борови (Wacław Borowy). – W tym znaczeniu jest Żeromski na pewno jednym z wielkich, może reczywiście największym w świecie naszych czasów” (тут і далі виділення мов.– Л. О.) [10, 136]. Але, продовжуючи свої міркування про масштабність творчості С. Жеромського, критик порушує питання „... *jakie jest miejsce jego dzieł w skali wartości literatury europejskiej?*” І додає: “...na te pytanie nie tak już łatwo odpowiedzieć”¹ [9, 137].

Звичайно, якщо виходити з позицій впливу на європейський та світовий художній процес, то сказане польським дослідником є безперечним. Але з іншої позиції, коли виникає потреба усвідомити, насамперед, суперечну загальноєвропейську дійсність у певний історичний момент як цілісність, як долю Європи, шкала оцінок кожної

творчої індивідуальності, її доробок починає виглядати дещо інакше: С. Жеромський із романом “Porióły” стає постаттю рівноправною з Л. Толстим і Стендалем в європейському масштабі, тому що без нього не можна скласти уявлення про Європу того часу, зрозуміти індивідуальну долю того чи іншого народу, його історичних сподівань.

Ті ж міркування можна поширити, зокрема, і на літератури про Першу світову війну й епоху російських революцій. І тоді поряд з Еріх-Марією Ремарком, Анрі Барбюсом, Річардом Олдінгтоном, Ернестом Хемінгуейєм, Арнольдом Цвейгом, М. Шолоховим постануть Владислав Ванчура, Добріца Чосич, Бранімир Чосич, Улас Самчук, Григорій Косинка (Стрілець), Ярослав Івашкевич, Максим Горєцький та ін.

Не можна, звичайно, обійти мовчанням і Другу світову війну, а також інші начебто й менш масштабні факти, які, однак, стали подіями, які спричинили кардинальні зміни не лише на європейському континенті.

Значимість порушеної проблеми усвідомив ще в Я. Івашкевич у творі “Powrót do Europy” (1931), коли, мріючи про братерство народів, стверджував думку про культурну єдність усіх країн континенту. Актуальність цієї проблеми в нашому сьогоденні, коли будується Європейський Союз, очевидна, як очевидно й те, що *європейський контекст* – відтворений і з погляду кожної слов’янської літератури – у різні епохи не тільки був різний сам по собі за своїми характеристиками, а й набував національного забарвлення. Загальна європейська картина тієї чи іншої епохи поставала у творах письменників типологічно схожою й одночасно несхожою, виражаючи погляд на стан речей того чи іншого народу. Ця несхожість дуже виразна навіть усередині західнослов’янських літератур. Образ Європи з позицій серболужицьких авторів дещо відрізняється від її образу, створеного, наприклад, не лише чеськими чи польськими письменниками, а й сербськими. Кардинальні зміни, які відбувалися в самих народах, впливали й на їхнє подальше світоуявлення, на бачення свого розвитку, що зумовлювало вибір зображення історичних подій, узятих повністю чи частково в *європейському контексті* – **наполеонівська епоха** („Война и мир” Л. Толстого, „Porióły” Ст. Жеромського, певною мірою „Koniec świata szwależerów” М. Брандиса та ін.); **Перша світова війна** („Покошено польє” Б. Чосича, „Pole ogná a

válečna” В. Ванчури”, „Россия, кровью умытая” А. Веселого, „Тихий Дон” Шолохова, „Sława i chwala” Я. Івашкевича та ін.); *Друга світова війна* (“Млечны Шлях” К. Чорного, „Європа-45” П. Загребельного, „Буря” І. Еренбурга та ін.).

Європейський контекст залежно від завдань, які ставив перед собою письменник, трактувався не лише взятий *горизонтально*, як у романі „Роріоу” Ст. Жеромського, а й *вертикально*, наприклад, у творі М. Брандиса „Koniec świata szwależerów”, що складається з п’яти частин – „Czeigodni weterany”, „Niespokojne lata”, „Rewolucya w Warszawie”, „Zmęczeni bohaterowie”, „Nieboska komedia”, – де автор пов’язує епоху Наполеона й часи Варшавського повстання 1831 р. Ось як про це міркує польський критик Ежи Лойек (Jerzy Łojek): “Autor *Szwależerów*, – пише він у рецензії на книгу М. Брандиса „Koniec świata szwależerów”, – <...> przedstawił przemiany świadomości polskiej w eposie, której spuścizna po dziś dzień waży znacznie na dziejach i mentalności naszego narodu” [8].

У зв’язку з цим виникає потреба з’ясувати, яким чином вималюється картина *європейського контексту*. На наш погляд, можна визначити, принаймні, два шляхи: 1) більш-менш цілісна картина *європейського контексту* виникає опосередковано, в уяві реципієнта, як результат складання ним гіпертексту під час рядоположення творів, присвячених письменниками різних народів одній епосі – й таким чином вона усвідомлюється у визначеному Е. Лойеком плані; 2) *європейський контекст* певного історичного періоду зображується безпосередньо письменником, *постаючи* спочатку як *тема твору*, а потім і *образ* насамперед в епопеях і в різних історичних жанрах – часто з використанням метатексту, як це простежується в романі Т. Парніцького “Srebrne orły”, де метатекстом виступає філософська праця Торквата Северина Боеція (близько 480 – 524, 526) – „Утешение философией”.

Ці обидва гіпертексти суттєво різняться між собою природою складання системно-структурних зв’язків: *перший тип* гіпертексту характеризується найбільшою довільністю, суб’єктивністю, зумовленою часом сприйняття; *другий* – вибудований письменником – змушує реципієнта йти слідами автора, за його концепцією. Ці положення вимагають докладнішого аналізу.

I. Уявлення про європейський контекст, який складається реціпієнтом під час рядоположення текстів слов'янських і неслов'янських літератур.

Гіпертекст такого типу *багатоваріативний* і певною мірою *вільний*, за природою створення наближається до *інтерактивності*, що спричиняються специфікою умов його виникнення. Умови для інтенцій такого роду складають іноді самі письменники. Так, за бажанням В. Некрасова, його роман „В окопах Сталинграда” видано в Москві в одній книжці разом із романом Г. Белля „Wo warst du, Adam?” („Где ты был, Адам?”). У результаті в гіпертексті не лише виник діалог між двома письменниками, які в роки Другої світової війни волею обставин опинилися по різні боки фронту, а й змальовувалася картина *європейського контексту* того часу й часу написання творів. Але більшою частиною такий гіпертекст у своїй *багатоваріативності* не фіксується.

Ось одна з таких можливих комбінацій гіпертексту Першої світової війни з його структурно-системними зв'язками, унаслідок якого *європейський контекст* епохи Першої світової війни постає як цілісний образ. Відправним моментом у цій комбінації слугує поема В. Маяковського “Война и мир”, де у *світі* – *Колізеї* Європа представлена ареною для гладіаторського бою, а гладіаторами виступають народи:

Нерон!
Здравствуй!
Хочешь?
Зрелище величайшего театра.
Сегодня
бьются
государство в государстве
16 отборных гладиаторов.
<...>
...сегодня
мир
весь – Колизей,
и волны всех морей
по нем изостлались бархатом.

Трибуны – скалы.

<...>

Сегодня

заревом в земную плешь она,

кровавя толп ропот

в небо

люстрой подвешена

целая зажженная Европа.

[6, 168]

Своєрідну художню формулу поеми “Война и мир”: *бьются ... 16 отборных гладиаторов*, – можна конкретизувати начебто елімінованими в підтекст повістями, романами й епопеями, і тоді кожен народ-гладіатор постане зі своєю спільною і водночас відмінною долею. Так, наприклад, майже кожен із солдатів-українців, які вбивали одні одних, воюючи в рядах ворожих армій – російської та австрійської, – міг би з особливим щемом вимовити слова С. Єсеніна, вкладаючи в них дещо інший зміст:

Война мне всю душу изъела.

За чей-то чужой интерес

Стрелял я в мне близкое тело

И грудью на брата лез.

[275]

Для реципієнта-українця слово *брат* звучить у значенні не тільки загальнолюдському (*на війні людина вбиває людину*), а й у прямому: *українець – українця*. Але українська література, висвітлюючи Першу світову війну, писала дещо в іншому ключі, ніж Е.-М. Ремарк чи А. Барбюс або М. Шолохов. Так, у трилогії Р. Купчинського не йдеться ні про *втрачене покоління*, як у Е.-М. Ремарка, ні про *гарматне м'ясо*, як у М. Шолохова, коли, “колыхаясь, редея, закипая у безобразных комьев смявшейся колючей проволоки, накатывались серые волны людского прибоа. ... Из шестнадцати волн докатились три последних, а от изуродованных проволочных заграждений, поднявших к небу опаленные укрепления на скрученной проволоке, словно разбившись о них, стекали обратно ручейками, каплями” [7, 24]. Герої Р. Купчинського, хоча й у мадярських, ворожих для українця мундирах, із приводу чого вони жалкували: “Яка шкода, яка біда, що стрільці не мають своїх одностроїв” [5, 9] – ішли здобувати волю для

свого народу. “Заметіль”, як пише Т. Салига, це “один із перших в українській літературі епічний твір, де на тлі першої світової війни бачимо, як формувалася, ширилась і міцніла в народі ідея стрілецького руху, за якою стояла висока місія народної участі у відновленні української державності” [6, 133].

Європейський контекст епохи Другої світової війни – як повний і цілісний образ – може починатися з двох художніх полотен: „Боротьби титанів” Гойї та „Герніки” Пікассо, створюючи *гіпертекст* з артефактів різних мистецтв. Тоді наповнені глибинним філософським змістом візуальні, символічні образи розгортаються в епічні розповіді романного та документального типу. Рядоположені твори – картина Гойї „Боротьба титанів” і „Dzenniki” З. Налковської – не лише підсилюють, доповнюють одне одного, емоційність сприйняття кожного твору, а й дають змогу глибше представити Європу 1939 р., передусім Польщу в її трагедійності.

2. *Європейський контекст як тема й образ у тексті одного твору*

Найбільш характерними творами, де європейський контекст постав як тема й образ, є, наприклад, алегорична поема С. Чеха „Європа” (1878), у якій осмислюються соціально-політичні конфлікти в європейському світі, та історичний роман Т. Парніцького „Srebrne orły” (1944–1945), який заслуговує на увагу вже тим, що в ньому порушено проблему ролі Риму в середні віки, коли *Вічне Місто* було *символом порядку* [Див. докладніше 1, 424–429], містом, яке могло протистояти смутам у Європі.

Поставлений у гіпертекст першого типу поряд із творами “Quo vadis?” (1894–1896) Г. Сенкевича, “Wanderer, kommst du nach Spa...” (1950) Г. Беля (Н. Böll) та ін., роман “Srebrne orły” розпочинає діалог на тему *Рим-порядок*. Наслідком такого *діалогу/зіставлення* є те, що в уяві реципієнта виникає складний і суперечливий образ *Вічного Міста*, яке дичавіє, де все більше й більше панує безладдя, але при всьому тому місто продовжує слугувати прообразом «“вселенського” єдинства народів и земель» і виступати “носителем влади” [1, 427] у середньовічній минувшині та ідеологічним обґрунтуванням для нацистського нового порядку. Образ Риму продовжує маячити і в XXI ст. Думка персонажа з роману популярної польської письменниці М. Гретковської “Kabaret metafizyczny” (1999): “Рим руйнується, але він ще не загинув” [2, 28] – примушує замислитися над усім цим.

Не менш складною зображена у слов'янських літературах боротьба за волю народів Європи на її теренах, що яскраво характеризує європейський контекст різних епох.

Так, у 1812 р. і герої роману Л. Толстого “Война и мир”, і роману Ст. Жеромського “Pamięć” змагалися на полях брані за свою свободу. Але в Л. Толстого йшлося про визволення земель Батьківщини від наполеонівської навали, а в Ст. Жеромського – про ілюзорні надії поляків за допомогою Бонапарта – який насправді перетворив їх на карателів – позбавитися наслідків третього розділу Польщі й вибороти волю для свого народу.

Дещо інша, але не менш трагічна ситуація зображена М. Брандисом в епопеї „Koniec świata szwależerów”, дехто з героїв якої був національним патріотом в епоху Наполеона, пов'язуючи з ним надію отримати незалежність Польщі, а в часи Варшавського повстання 1831 р. став причетним до його поразки.

Підсумовуючи, треба сказати, що слов'янські літератури у своєму розвитку багато в чому зобов'язані літературам романсько-германським, але повертали вони свій борг у загальну духовну скарбницю не лише художніми відкриттями російського красного письменства, творами І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоевського, Максима Горького та ін., про що багато написано, а й іншим шляхом – як складова частина європейської літератури, створюючи цілісний образ Європи. Без слов'янських літератур повнота цього образу неможлива. Це по-перше. По-друге, сьогодні має бути посилена робота з розкриття художнього багатства слов'янських літератур, зокрема білоруської та української. Сьогодні ще дуже мало зроблено для того, щоб у всій повноті було представлено творчість насамперед таких великих майстрів слова, як білорус К. Чорний та українка Ліна Костенко, які зробили великий внесок у створення образу європейського контексту. Без них та багатьох інших він не є повним.

Примітка

1. Про історію європейське визнання творчості С. Жеромського йдеться й у монографії А. Хутникевича „Żeromski (Warszawa, 2000), коли він описує драматичні події з неприсудженням письменникові Нобелівської премії [161–165].

Література

1. Аверинцев С. Римская идея и средневековая реальность // Парницкий Т. Серебряные орлы: Пер. с пол. Ю. Абызова.– М.: Прогресс, 1982.– С. 424–429.
2. Гретковська М. Метафізичне Кабаре / Пер. з пол. А. С. Павлишина.– Х.: Фоліо, 2005.– 127 с.
3. Євшан М. Сучасна польська література і її вплив на нашу // Критика. Літературознавство. Естетика / Упор. Н. Шумило.– К.: Основи, 1988.– С. 307–313.
4. Есенин С. Анна Снегина // Есенин С. Собрание сочинений: В 5-ти т.– Т. 3.– М.: Худож. лит., 1967.– С. 273–300.
5. Купчинський Р. Заметіль. Трилогія.– Л.: Каменяр, 1991.– Кн. 3. У зворах Бескиду.– 143 с.
6. Маяковский В. Война и мир // Маяковский В. Стихотворения: В 3-х т.– Л.: Сов. писатель, 1955.– Т. 1.– С. 152–198.
7. Салига Т. ...Бо заметілями курилися дороги // Купчинський Р. Заметіль. Трилогія.– Л.: Каменяр, 1991.– Кн. 3. У зворах Бескиду.– С. 133–143.
8. Шолохов М. Тихий Дон: В 4-х кн.– М.: Худож. лит., 1962.– Кн. 2.– 467 с.
9. Brandys M. Koniec świata szwoleżerów.– Warszawa: Państwowe Wydawnictwo “Iskry”, 1976.– Część IV. Zmęczeniu bohaterowie.– 484 s.
10. Borowy W. O Żeromskim.– Warszawa: PIW, 1960.– 319 s.
11. Hutnikiewicz A. Żeromski.– Warszawa: PWN, 2000.– 478 s.

УДК 130. 2

Алексей Панищев

ПРОЕКТ ОБЩЕСТВЕННОГО УСТРОЙСТВА В УЧЕНИИ Н. Ф. ФЁДОРОВА КАК ПУТЬ ИНТЕГРАЦИИ РУССКОЙ И ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУР

Поднимается проблема интеграции русской и западноевропейской культур во второй половине XIX–начала XX веков. Один из главных вопросов, связанных с этой интеграцией, обращён к теме единства духовного и рационального, идеи победы над смертью и сохранения естественного мироустройства. Одним из проектов, в котором рациональное гармонировало бы со сверхъестественным, представлен в учении Н. Ф. Фёдорова.

Ключевые слова: общественное устройство, интеграция, единства духовного и рационального, цивилизация.

Панищев О. Проект суспільного устрою в ученні М. Ф. Федорова як шлях інтеграції російської та західноєвропейської культур. Висвітлено проблему інтеграції російської і західноєвропейських культур у 2 пол. XIX – на поч. XX ст. Одне з основних питань, пов'язаних із цією інтеграцією, торкається